

Момунбаева Н. С.

**КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ КИЙИМДЕРИНЕ БАШКА ЭЛДЕРДИН УЛУТТУК
МАДАНИЯТЫНЫН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРЛЕРИ**

Момунбаева Н. С.

**ВЛИЯНИЕ ДРУГИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУР НА ТРАДИЦИОННУЮ
ОДЕЖДУ КЫРГЫЗОВ**

N. S. Momunbaeva

**THE INFLUENCE OF OTHER NATIONAL CULTURES ON THE TRADITIONAL
CLOTHING OF THE KYRGYZ**

УДК: 391/395

Макалада кыргыздардын салттуу кийимдери башка элдердин улуттук маданиятынын тийгизген таасиринде өзгөрүүсү жана өнүгүшү иликтенет. Кыргыздар менен бирге аларга коңшу жашаган элдердин кийимдерин изилдөөдөгү усулдары дагы кароого алынат.

Негизги сөздөр: салттуу, кийимдер, соода-сатык, кездемелер, таасирлер.

В статье анализируется влияние других национальных культур, отразившиеся и на кыргызскую традиционную одежду. Также рассмотрены методы изучения костюма кыргызов и соседних народов.

Ключевые слова: традиционный, одежды, торговля, ткани, влияния.

The article analyzes the effect of hairpin bends of other national cultures, which is reflected in the Kyrgyz traditional clothes. And consider methods of studying in costume study Kyrgyz and neighboring nations.

Key words: traditional, clothing, commerce, cloth, influence.

Орто Азиянын Орусиянын букаралыгына өтүшү кыргыздар менен аларга коңшу жашаган элдердин көптөгөн мезгилдерден бери келе жаткан маданиятына абдан чоң өзгөрүүлөрдү алып келген. Айрыкча соода тармагынын өнүгүшүнө шарт түзүлгөн. Мындан сырткары Октябрь революциясы элдин жашоосуна чоң бурулуш жасаган. Бул мезгилден тартып жалпы эл жакырчылыктан арылып коомдук иштерге бирдей катыша баштаган. Ошонун негизинде да көптөгөн кылымдар бою салт катарында муундан-муунга өтүп кийилип келген кийимдерге өзгөрүүлөр кирген.

Элдик кийимдердин бизге жеткен мезгилдеги тарыхын алып караганда алардын өнүгүүсүн негизги үч баскычка бөлүүгө болот. Биринчи баскычы болуп XIX кылымдын аягына туура келет. Бул мезгилдерде феодалдык мамилелердин үстөмдүк кылышы менен элдин жүргүзгөн чарбасы жана коомдук жашоосу тыгыз байланышта болгон. Ушул баскычтагы кийимдердин салттуу түрдөгүлөрү тунике (туникообразный) түрүндө жалпы таралышка ээ. Мындай кийим-кечелердин бычма тигилиштери байыркы кийимдердин негизин түзгөн. Ошондой болсо дагы мезгилдин өтүшү менен белгилүү бир өнүгүү жолун басып өткөн. Мындан сырткары ислам дининин

тийгизген таасиринде дагы өзгөрүүгө мажбурланган. Айрыкча Фергана өрөөнүндө отурукташкан элдерде диндин таасири көбүрөөк тийген.

Кийимдердин кийинки экинчи баскычы Орусиянын букаралыгына кошулушу менен шартташат. Ошол мезгилде орустардын анын ичинде татарлардын да тийгизген таасиринде кийимдерге өзгөрүүлөр кире баштаган. Бул баскычта кийим-кечелерге булардын өндүрүшүнөн чыккан кездемелер басымдуулук кыла баштайт. Жалпы түрдө ортоазия элдерине тараган кездемелер: бархат (баркыт, макмал), бумезея (манат), вельвет (чийбаркыт), сатин (лампука), кисея (дака), кумач, миткаль (ак сурп), манчестер (таз баркыт), полотно (болотнай), плюш (тукаба), трико (трайке), ситец (чыт), сукно (нооту) болгон. Соода сатыкта буга чейин кашгарлык кездемелер үстөмдүк кылып келсе, кийинки мезгилдерден тартып орусиянын өндүргөндөрү кеңири аймакка жайыла баштаган.

Ал эми үчүнчү баскычтагы жаңы кийимдер кеңеш мезгилине барып токтойт. Ушул жылдардан тартып кийим-кечелер бир кыйла өзгөрүүгө дуушарланат. Революцияга чейинки кийимдерди караганыбызда ири шаарларда жана ага караган айыл-кыштактарда көбүнчө эски түрлөрү сакталгандыгы байкалат. Ал эми кийинки мезгилде салттуу үлгүдөгү кийимдер колдонуудан чыгып, алгачкы түрүндөгүсү жоголууга учурайт. Айрыкча Улуу Ата-Мекендик согуш жылдарынан кийин ортоазиялык түзүлүштөгү кийимдерге башка улуттун кийимдеринин элементтери биротоло сиңип кетет. Ошол мезгилде басымдуу элдин көпчүлүгү жалпы советтик кийимдерди кийүүгө өтүшкөн. Мындан сырткары элдик кийимдердин өзгөрүүгө дуушар болушуна ар кандай себептер түрткү болгон. Буга шаарлардын өнүгүшү, көчмөнчүлүк жашоодон жерге отурукташуу жана колхоз-совхоздоштуруу өз таасирлерин тийгизген.

Кыргыздарда жана коңшу жашаган элдерде жаңы кийимдердин таралышы дайыма бирдей болгон эмес. Мындай башка өндүрүштөрдөн саркеч кийим-кечелердин таралышы биринчи шаарларда болуп өткөн. Айрыкча жаш муундар жана интеллигенция өкүлдөрү европалык кийимдерди кийүүгө умтулушкан. Ал эми шаарлардан алыс жайгашкан айыл-кыштактарда салттуу түрдөгүлөрү узак

мезгилдерге чейин сакталган. Негизинен улуу курактагылар мурдагы тигилгендерине көнүп калгандыктан ошолорду ылайык көрүшкөн. Кийинки жаш муундагылары шаардын таасиринде кийинүүгө өтүшкөн. Ошондой болсо дагы бир мезгилдеги кийимдердин пайда болушу бардык эле элдерде бирдей мүнөзгө ээ болгон эмес. Кийимдердин өнүгүү жолу шаар менен кыштактарда ар башкача жүргөн. Анткени айыл-кыштактарда салттуу кийимдер сакталып, шаар жергесинде бат эле башка кийимдерге алмашып биротоло жоголууга учураган.

Салттуу кийимдерди карап жатканыбызда кийинки бизге жеткен XIX – XX кылымдар менен чектелип калуу болбойт. Аларды ушундай гана түрдө кабыл алуу жаңылыштык болуп эсептелет. Себеби кийимдердин өзүнчө бир эволюциялык жолу болгон алар дайыма өзгөрүлүп, өнүгүп олтуруп калыптанган. Ошондуктан кийим-кечелерди изилдөөдө элдин жашоосундагы чукул бурулуштарды, улуттук маданияттын кийинки тагдырына тийгизген таасирлерине да көңүл бурушубуз керек.

Жалпы түрдө Орто Азия элдеринин байыркы кийимдерин изилдөөдө кушан, согду статуэткаларын талдоого алуу көп кызыгууну жаратат. Аларды изилдөөнүн негизинде азыркы жашап жаткан элдердин улуттук маданиятынын айрым архаикалык мүнөздөлүшүнүн келип чыгышын тактоо мүмкүнчүлүгү жаралат. Мындай эмгектерди илимий жактан талдоого алгачкылардан болуп О.А. Сухарева аркет жасаган. Ал өзүнүн эмгегин ортоазия элдеринин баш кийимдеринин келип чыгышына арнаган [1., 229б.]. Ф.А.Заславский кушан мезилиндеги кийимдерге палеозоографиялык өнүгтө изилдөөсүн жүргүзгөн [2., 51б.]. Эмгегинин натыйжасында аял кийимдеринин бар канча прототиптерин айырмалай алган. Анын ичинде бычма тигилиштердин айырмачылыктарын жана баш кийимдердин түрлөрүн аларга колдонулган кооздук буюмдардын, оюм-чийимдерин бөлүп караган. Бирок, бул жасаган эмгек баш кийимдин бир гана бөлүгүнө арналып ошону менен бирге жетишерлик деңгээлде толук мааниси ачылбай калган. Негизинен байыркы баш кийимдин ичинен чалма түрүндөгүсү өзгөчө кызыгууну жаратат. Чалып ороо ыкмасында даярдалганын элечек деп кыргыз аялдары турмушка чыккандан тартып кийишкен. Мындай баш кийимге окшош түрлөрүн ортоазиялык кийимдерден байкоого болот. Бул кийим негизинен аял кишинин жашоосундагы башка баскычтарга өтүшү менен түшүндүрүлөт деген пикирдебиз. Ал өзүнүн түзүлүшү боюнча эң эле байыркыдан болуп, көп элдерде жоголууга учураган. Ушундай баш кийимдерди терең иликтеп кароодо ортоазиялык генетикалык байланыштарды жана жалпылыктарды ачууга мүмкүнчүлүктөр жаралат. М.Г. Воробьеванын белгилөөсүнө караганда хорезмдик статуэткалардагы чалмалар жалпы таралышка ээ [3., 213б.]. Байыркы түрдөгү баш кийимдин маанисине караганда андагы ага шайкеш келген кийимдер биринин толуктап тургандай. Бизге жолуккан

материалдарда чалма же ороо ыкмасындагы баш кийимин кийип турган статуэткаларда жаш баланын да сүрөтү түшүрүлгөндүгү көрүнүп турат. Ушундан улам көптөгөн изилдөөлөрүбүздөгү маалыматтарга таянып кыргыздардын жана ага канатташ жашаган элдерде чалма түрүндөгү аял баш кийимдерин энелик мезгил менен байланыштырууга болот. Чындыгында биздин талаа-этнографиялык материалдарды топтоо учурунда маалыматчылардын дээрлик көпчүлүгү элечек баш кийимин бала төрөлгөндөн тартып кийишкендигин маалымдашкан. Мындай баш кийимдердин ортоазиялык таралышы кеңири мейкиндикти кучагына камтыган. Ошону менен бирге аларды колдонуу жана аталаштары ар башкача болгон. Кыргыздардын ичинде эле жасалуу ыкмалары боюнча бир канча түргө бөлүнүшүп негизги элечек, илеки, келек же калык деген аталыштарды алып жүргөн. Алар ар башкача аталыштары менен гана айырмаланбастан оролуу ыкмалары жагынан да бир кыйла өзгөчөлүктөргө ээ. Казак элинде кимешек деген аталышка ээ болсо, өзбек, тажиктерде локи же локича деп айтылган [4., 11б.].

Баш кийимдин энелик мезгил менен байланышын кеңири мейкиндикте салыштырмалуу иретте карай турган болсок, анда байыркы чыгыш элдеринин түпкүлүгү менен түздөн-түз айкалыштырууга болот. Мисал катарында б.з.ч. III-II миң жылдыктардагы Вавилондогу ыйык эне, же Палестинадагы ыйык эненин капталында турган баланы айта алабыз. Бул ыйык эне жана бала темасы айрыкча чыгыштын эллинисттик маданиятынын кеңири аймагында жайылган. Ошондой эле айрым мамлекеттерде индиядагы монументалдык скульптурада Харити кудайы дагы бала кармап турган. Мындай окшоштуктагы көрүнүштөрдүн кеңири таралышын Алдыңкы жана Орто Азиядагы короопластикасынан байкоого болот. Ошондой эле Согду, Хорезм, Бактрия өзгөчө Иранда жасалган кызыл чопо (терракот) идиштеринде көп кездешет [5., 17б.].

Байыркы мезгилдердеги статуэткалардын топторун изилдөөдө алардын эң жакын жалпылыктарын аныктоо мүмкүнчүлүктөрү пайда болот. Аларда кездешкен жаш балдар ар башкача сүрөттөлүштө ээ. Кээ бирлеринде баланы энеси колго көтөрүп турган болсо, айрымдарында капталында жөлөнүп тургандыгы тартылган. Эне менен баланын байланышы кандай гана сүрөттөлбөсүн алардын баардыгын маанисинин түбү бир. Мындай көптөгөн салыштырмалуу талдоолордун негизинде жалпы эле ортоазия элдеринин кийим-кечелерди кийүү маданиятында абдан окшош жалпылыктар болгондугун белгилей кетүүгө зарыл. Айрыкча эне болуу мезгили ыйык эсептелип ушуга байланыштуу өзгөчө кийимдердин пайда болуусун шарттаган деп айтууга болот.

Ар тараптуу салыштырмалуу талдоолор кийимдерди изилдөөдө көптөгөн оң натыйжаларын берет. Чалма же ороо ыкмасындагы баш кийимдер жана бала кармаган аял жөн гана кокустук эмес. Бул көрүнүштү

абдан дыкат изилдегенибизде мындай кийимдер аялдардын кийинки жашоосунун бир чоң секириги болгон. Аялдын кийинки жашоосуна өткөн бирден-бир белгиси десек жаңылышпайбыз.

Элдердин бири-бирине коңшу жашашында да кийимдердин жалпы окшоштуктары келип чыккан. Орто Азия элдеринин ичинен коңшулаш жашаган кыргыз, казак, өзбек, тажиктердин кийим-кечелеринде көптөгөн мезгилдер бою элдердин ортосунда жүрүп келген маданий байланыштарды көрүүгө болот. Кыргыздардын ичинде түштүк аймагында жашагандарынын кийимдерине түздөн-түз өзбек, тажик элдеринин тийгизген таасири билинет. Ал эми түндүк аймагында жашагандарында ал элдердин таасирлери аз болгондуктан кыргыз-казак кийимдериндеги жалпылыктар орун алган. Ушул аймактагы жашаган элдердин кийимдерин жалпы окшоштуктарына жараша негизи үч топко бөлүп кароого болот. Биринчи топтогуларга өзбек, тажиктер; экинчисине түркмөндөр, ал эми үчүнчүгө кыргыз, казак жана каракалпактар кирет. Бир эле элдин кийимдерин алып караганда алар дагы аймактык өзгөчөлүктөргө бөлүнүп, ошону менен катар эле уруулук айырмачылыктарга ээ. Ортоазиялык кийимдердин жалпы таралышы хорезмдик, букарлык, фергеналык жана кашгардык деп бөлүнүп каралат. Кийим-кечелер өздөрүнүн кооздолушу, айкалыштары жана аларды мүнөздөп кийүүлөрү менен бир кыйла айырмаланган. Алардагы кездешкен жалпылыктар негизинен улуттардын байыркы түпкүлүгүнүн бир болушунан же болбосо маданий салттары боюнча тарыхый өнүгүшүндө бир жолду басып өтүшүнөн келип чыгышы мүмкүн. Маданий салттардын байыркы издерин изилдөөдө археологиялык материалдар жана орто кылымдардагы көрөсөндүү (монументалдуу) боек менен тартылган сүрөттөр булак катары кызмат кыла алат.

Элдердин ортосунда жүргөн маданий байланыштарды ачууда аларга таандык кийим-кечелердин ар бир түрүн өзүнчө иликтөөгө алуу керек. Кийимдерди кароодо биринчиден сырт кийимдерге көңүл буруу зарыл. Анткени бул жагынан алып караганда көп маалыматтарды кездештирүүгө болот. Канчалык маалымат арбын болсо ошончолук терең изилдөөгө шарт түзүлөт. Ал эми аларга илимий талдоолорду жүргүзүүдө бычма тигилиштер

байыркы кийимдердин түзүлүшүн калыбына келтирүүгө көмөктөш боло алат.

Кийим-кечелерди боек менен тартылган сүрөттөр аркылуу изилдөө негиздүү болору шек жаратпайт. Анткени алар орто кылымдардагы булактык материалдар болуп саналат. VI-VIII кылымдардагы дубалга тартылгандар жөн гана ошол мезгилдеги кийимдерди гана чагылдырбастан, кийимдердин бүтүндөй бычма тигилиштерин көрсөтүп турган бирден-бир булак. Мындай материалдардан аял жана эркек кийимдеринин өнүгүү тарыхындагы эзелки түзүлүштөрүн аныктай алабыз. Ар бир элде маданий өнүгүүнүн жогорулашы, бирге жана коңшу жашаган элдердин таасири, кийим-кечелерге байланыштуу болгон көп нерселерди өзгөрткөн. Мындай өзгөрүүлөр Кыргызстандын бардык аймактарында жашаган кыргыздарга өз таасирин тийгизбей койгон жок. Ар улуттун кийимдерин изилдөөдө ошол элдин басып өткөн жолун жана жүргүзгөн жашоо тиричилиги менен тыгыз кароо керек.

Жыйынтыктап айтканда көптөгөн мезгилдер бою кыргыздардын жана аларга канатташ жашаган элдердин кийим-кечелеринин калыптануусу жана өнүгүүсү чарбачылыктын өзгөчөлүгү менен жаратылыштык-климаттык шарттарга жана улуттук маданий таасирлерге көз каранды болгон. Биздин жүргүзгөн изилдөөбүздө кыргыз эли башка элдер менен маданий байланышта болгондугу, ошонун негизинде келип чыккан кийимдердин өзгөчөлүктөрү аныкталып, алардын тарыхый басып өткөн жолу ар тараптуу талдоого алынды.

Адабияттар:

1. Сухарева О.А. Древние черты в формах головных уборов народов Средней Азии// Среднеазиатский этнографический сборник.-Вып. I.-М., 1954.-с 286
2. Заславская Ф.А. Богиня плодородия в коропластике Афрасиаба кушанского времени.-Труды ИМКУз, Ташкент, 1959, вып. 1, с 257
3. Воробьева М.Г. Памятники искусства.-ТХАЭЭ, 1967, т.V., с.231
4. Автордун этнографиялык талаа материалдары, №1., 2007, 48б.
5. Мешкерис В.А. Женские чалмообразные головные уборы на кушанских статуэтках из согда//Костюм народов Средней Азии., Издательство "Наука". М., 1979.-с 238.

Рецензент: . д.и.н., профессор С.Ормушев